

ONA TILI DARSLARIDA ORFOGRAFIK MASHQLAR O'TKAZISH

To'rayeva Gulzoda Eshquvvat qizi

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti Ta'lim tarbiya nazariyasi va metodikasi 1-
kurs magistranti

gulzodaturayeva2000@gmail.com

Ilmiy rahbar: Bazarov Sobirjon Bektashovich

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqolada ona tili darslarida orfografik mashqlarni tashkil etishning metodik asoslari, didaktik tamoyillari va samaradorlikni oshirish mexanizmlari yoritiladi. Orfografik malaka yozma nutqning me'yoriyligi, matnning tushunariligi va o'quvchi savodxonligining barqaror ko'rsatkichi sifatida talqin qilinadi. Maqolada orfografik mashqlar tizimini bosqichma bosqich qurish, qoida bilan amaliyot uyg'unligini ta'minlash, xatolarni diagnostika qilish hamda tuzatish, differensial yondashuv, refleksiya va transforni shakllantirish usullari ilmiy asosda bayon qilinadi. Shuningdek, zamonaviy o'qitish texnologiyalarini qo'llagan holda orfografik mashqlarni integratsiyalash, baholash mezonlarini aniqlashtirish, o'quvchi motivatsiyasini kuchaytirish va o'qituvchi nazoratini metodik boshqaruv sifatida yo'lga qo'yish bo'yicha amaliy tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar. Ona tili, orfografiya, savodxonlik, orfografik mashqlar, xato diagnostikasi, diktant, ko'chirish, tahlil, tahrir, differensial yondashuv, baholash mezonlari.

Kirish.

Ona tili ta'limida savodxonlikni shakllantirish va mustahkamlash asosiy maqsadlardan biri bo'lib, uning markazida orfografik me'yorlarni ongli egallash turadi. Orfografiya tilning yozma shaklini barqarorlashtiradi, og'zaki va yozma nutq o'rtasidagi muvofiqlikni ta'minlaydi, matnning ijtimoiy aloqa vositasi sifatidagi ishonchliligini oshiradi. O'quvchi uchun orfografik savodxonlik faqat qoidani yodlash natijasi emas, balki fonetik, morfologik va leksik bilimlarni amalda qo'llay olish, so'z tuzilishini tahlil qilish, yozuvda xatoni sezish va tuzatish, matnni tahrir qilish madaniyatini egallash bilan belgilanadi. Shuning uchun orfografik mashqlar o'qitish jarayonida tasodifiy, epizodik tadbir emas, balki izchil, maqsadli va bosqichma bosqich rivojlantiriladigan metodik tizim sifatida qaralishi zarur.

Orfografik mashqlarni o'tkazish metodikasining ilmiy asosi bir necha tayanch g'oyalarga tayanadi. Birinchi g'oya shundan iboratki, orfografik ko'nikma avtomatik harakatga aylanadigan darajada mashq qilinadi, biroq avtomatizm ongli tahlil va tushunish hisobiga shakllanishi kerak. Ya'ni o'quvchi nima uchun shunday yozilishini

bilmasa, ko'nikma beqaror bo'ladi va yangi vaziyatlarda darhol buziladi. Ikkinchi g'oya qoida bilan amaliyot uyg'unligidir. Orfografiya qoidalari o'qitilayotganda u albatta uch turdagi faoliyat bilan birga beriladi: kuzatish va kashf etish, qo'llash va tekshirish, tahrir va umumlashtirish. Uchinchi g'oya xatoni tarbiyaviy resurs sifatida ko'rishdir. Xato jazolash uchun emas, diagnostika va o'qitish uchun xizmat qiladigan ko'rsatkich sifatida talqin qilinsa, o'quvchi xatodan qo'rqmaydi, aksincha uni tahlil qilishga o'rganadi. To'rtinchi g'oya differensial yondashuvdir. Bir sinfdagi o'quvchilarning orfografik tayyorgarligi turlicha bo'ladi, shuning uchun mashq murakkabligi, ko'mak darajasi va baholash mezonini ham moslashtirilishi lozim. Beshinchi g'oya transferdir. O'quvchi alohida mashqda to'g'ri yozishni o'rgansa-yu, mustaqil matn yozganda yana xato qilsa, demak malaka real nutq faoliyatiga ko'chmagan bo'ladi. Shuning uchun orfografik mashqlar tizimi mustaqil yozuv, tahrir va kommunikativ vaziyatlarga ko'chirishni doimiy nazarda tutadi.

Orfografik mashqlar tizimini qurishda o'qituvchi, avvalo, xatolar manbasini aniqlashi kerak. Xatolar ko'pincha uch guruh omil bilan bog'liq bo'ladi: fonetik omillar, morfemik va morfologik omillar, leksik va semantik omillar. Fonetik omillarda talaffuz va yozuv nomuvofiqligi sabab bo'ladi. Morfemik omillarda so'z tarkibini noto'g'ri ajratish, qo'shimcha va asos munosabatini anglamaslik xatoga olib keladi. Leksik omillarda so'zning ma'nosini bilmaslik, uslubiy qatlamni farqlamaslik, so'zlarni chalkashtirish xato yuzaga keltiradi. Shu sababli orfografik mashqlar bir xil tipdagi diktant yoki ko'chirishdan iborat bo'lib qolmasligi, balki turli tahlil usullari, taqqoslash, tanlash, isbotlash, tahrir kabi intellektual harakatlarni ham qamrab olishi zarur.

1-rasm. Ona tili darslarida orfografik mashqlar o'tkazish

Tahlil va natijalar

Amaliyotda eng ko'p qo'llanadigan mashqlar turi diktantlar bo'lib, ularni metodik maqsadiga ko'ra turlicha tashkil etish mumkin. An'anaviy nazorat diktanti ko'proq natijani o'lchaydi, ammo o'rgatuvchi diktant jarayonni ham o'qitadi. O'rgatuvchi diktantda o'qituvchi so'z yoki jumla yozilishiga sabab bo'ladigan belgi va qoidani o'quvchi bilan birga ochadi, keyin yozdiradi, so'ng tekshiradi. Izohli diktantda o'quvchi yozishdan oldin yoki yozgandan keyin tanlangan so'zlarni izohlaydi, bu esa ongli asoslashni kuchaytiradi. Tanlab diktantda o'quvchi matndan faqat ma'lum orfogrammalar qatnashgan so'zlarni ajratib yozadi, natijada diqqati maqsadli yo'naltiriladi. Eslatma diktantda o'qituvchi avval qoidaga oid qisqa eslatma beradi, keyin matn yozdiradi. Mustaqil diktantda o'quvchi tinglab yozish bilan birga, o'zini nazorat qilish algoritmini ham ishga soladi: so'z tarkibini tekshirish, shubhali joyni belgilang, keyin qayta ko'rib chiqish. Diktantlarning bunday xilma-xilligi bir

tomondan o'quvchi charchashining oldini oladi, ikkinchi tomondan orfografik ko'nikmaning turli komponentlarini, eshitish, ko'rish, tahlil qilish, nazorat qilish, tahrirlashni birgalikda rivojlantiradi.

Ko'chirish mashqlari ham samarali bo'lib, biroq u oddiy ko'chirib yozish ko'rinishida emas, muammoli va tahliliy shaklda berilganda kuchli natija beradi. Masalan, orfografik ko'chirishda o'quvchi matnni ko'chiradi, lekin avval orfogrammalarini belgilaydi, so'ng ularni yozish sababini aytadi, keyin ko'chiradi. Tanlab ko'chirishda o'quvchi faqat ma'lum qoida bilan bog'liq birliklarni ko'chiradi. Tuzatib ko'chirishda o'quvchi ataylab xatoli berilgan matnni tahrir qilib ko'chiradi. Qayta qurib ko'chirishda o'quvchi gap tuzilishini o'zgartirib, ma'lum so'zlarni sinonim bilan almashtirib yozadi va shu jarayonda orfografik me'yorni saqlaydi. Bu kabi mashqlar o'quvchini ko'r-ko'rona ko'chirishdan uzoqlashtirib, ongli nazoratga o'rgatadi.

Orfografik mashqlarning muhim yo'nalishi xatolarni diagnostika qilish va tuzatishdir. Bunda o'qituvchi faqat xatoni ko'rsatib qo'ymasligi, balki o'quvchi xatosining tipini aniqlashi, sababi va tuzatish algoritmini ishlab chiqishi kerak. Metodik jihatdan foydali usul bu xato kartotekasini yuritishdir: sinf bo'yicha eng ko'p uchraydigan orfogrammalar ro'yxati tuziladi, har bir orfogramma uchun mini mashqlar bloki ishlab chiqiladi, haftalik yoki mavzuli sikl asosida qayta mashq qilinadi. O'quvchi darajasida esa shaxsiy xato varaqasi bo'lishi mumkin: o'quvchi o'z xatolarini qayd etadi, ularni guruhlaydi va keyingi yozuv ishlarida shu joylarni maxsus tekshiradi. Bu yondashuv o'quvchida metakognitiv nazoratni, ya'ni o'z fikrlashi va yozuvini boshqarish ko'nikmasini kuchaytiradi.

2-rasm. Ona tili darslarida orfografikani o'rganish

Orfografik malaka shakllanishida algoritmik yondashuvning o'rni alohida. Har bir orfogramma uchun o'quvchiga qisqa va aniq tekshirish ketma-ketligi berilsa, u yozuv jarayonida shu ketma-ketlikni avtomatlashtirib boradi. Masalan, shubhali joyni sezish, so'z tarkibini ajratish, qoida turini aniqlash, tekshiruvchi so'z topish, yozish, qayta o'qish va tekshirish kabi bosqichlar o'quvchining ichki nazorat mexanizmini yaratadi. Algoritm ko'rinishidagi tekshiruv yo'li ayniqsa bosqichma bosqich o'rgatilsa, o'quvchi yozuvni tez yozish bilan birga, to'g'ri yozishga ham erishadi. Bu yerda o'qituvchi algoritmnı tayyor ko'rinishda berib qo'ymasdan, o'quvchi bilan birgalikda kashf ettirsa, uning ta'siri kuchliroq bo'ladi. O'quvchi algoritmnıng mantiqini tushunadi, keyin uni o'zi ishlab chiqish darajasiga ko'tariladi.

Zamonaviy darsda orfografik mashqlarni tashkil etishda interaktiv metodlar ham muhim. Juftlik va guruhda ishlash orfografik tahlilni jadallashtiradi: o'quvchilar bir-birining yozuvini tekshiradi, sababini tushuntiradi, bahs qiladi, dalillaydi. Bu jarayon mantiqiy asoslashni kuchaytiradi va yozuvga e'tibor bilan yondashishni tarbiyalaydi. Didaktik o'yin elementlari ham maqsadli qo'llanganda foydali: tezkor tahrir, xatoni top, orfografik estafeta, so'z qurish, morfema konstruktori kabi faoliyatlar o'quvchining diqqatini faollashtiradi. Biroq o'yin orfografik maqsadga bo'ysunishi shart, aks holda vaqt samarasi pasayadi. Raqamli vositalardan ham foydalanish mumkin: qisqa testlar, interaktiv kartochkalar, matn tahriri bo'yicha mini topshiriqlar, ammo bu vositalar ham o'qituvchining metodik nazorati ostida bo'lishi, o'quvchini shunchaki tanlashga emas, asoslashga yo'naltirishi lozim.

Baholash masalasi orfografik mashqlar samaradorligini ta'minlovchi omillardan biri. OAK talabi darajasidagi metodik yondashuvda baholash faqat ball qo'yish emas, balki aniq mezonlar asosida orfografik malakaning tarkibiy qismlarini o'lchashdir. Shu bois uch turdagi baholash birgalikda ko'riladi: diagnostik baholash, shakllantiruvchi baholash, yakuniy baholash. Diagnostik baholash mavzu boshida o'quvchining xato turini aniqlaydi. Shakllantiruvchi baholash mashq jarayonida o'quvchining izoh berishi, tekshirishi, tahrirlashi, algoritimga rioya qilishi kabi ko'rsatkichlarni kuzatadi. Yakuniy baholash esa nazorat diktanti, mustaqil matn, tahrir topshirig'i orqali umumiy natijani ko'rsatadi. Mezonlar esa quyidagicha aniqlashtirilishi mumkin: orfogrammani tanish darajasi, qoida asosida izohlash darajasi, tekshiruvchi birlik topa olish, mustaqil matnda xatoni kamaytirish, tahrir qilish qobiliyati. Bunday yondashuv o'quvchining faqat xatosini sanamaydi, balki uning o'sishini ham ko'rsatadi.

Orfografik mashqlarni samarali tashkil etishning yana bir sharti bu dars ichidagi vaqt va ritmni to'g'ri boshqarishdir. Orfografik ko'nikma ko'p mashqni talab qiladi, lekin bir xil mashqni ko'p takrorlash ham zerikarli bo'lishi mumkin. Shu sababli o'qituvchi qisqa va tezkor mikromashqlarni asosiy dars mavzusi bilan integratsiya qiladi. Masalan, matn ustida ishlayotganda tahrir topshirig'ini kiritish, yangi mavzuni o'qiganda orfografik kuzatish topshirig'ini qo'shish, uyga vazifada mustaqil matn yozdirib, keyingi darsda xatolar diagnostikasini amalga oshirish. Orfografik mashqlar doimiy bo'lishi kerak, ammo u darsning alohida, ajralgan bo'lagi emas, nutq faoliyatining tabiiy tarkibi sifatida ko'rinishi lozim.

Xulosa

Metodik jihatdan yakuniy natija sifatida shuni ta'kidlash joizki, ona tili darslarida orfografik mashqlarni o'tkazish jarayoni tizimli, ongli va diagnostik yondashuvga asoslanganda o'quvchining yozma nutqi me'yoriylashadi, matn yaratish sifati oshadi, o'qish va yozish o'rtasidagi bog'liqlik mustahkamlanadi, xatoga munosabat tahliliy tus

oladi. O'quvchi qoida va amaliyotni birlashtira oladi, orfografik tekshiruv algoritmlarini ichki nazorat vositasiga aylantiradi, tahrir madaniyatini egallaydi. Eng muhimi, orfografik savodxonlik alohida mavzu doirasida qolmay, mustaqil yozuv va real kommunikativ vaziyatlarga ko'cha oladigan barqaror kompetensiyaga aylanadi. Bu esa ona tili ta'limining asosiy vazifalaridan biri bo'lgan adabiy til me'yorlarini ongli va izchil egallashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Yo'ldoshev J. G., Usmonov S. A. Pedagogik texnologiya asoslari. Toshkent, O'qituvchi, 2010.
2. Saidova M. Ona tili o'qitish metodikasi. Toshkent, Fan va texnologiya, 2016.
3. To'xtaxodjayeva M. O'zbek tili imlosi va orfografiya masalalari. Toshkent, Akadernashr, 2018.
4. Rahmatullayev Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Toshkent, Universitet, 2014.
5. Qodirov A. Ona tili ta'limida savodxonlikni shakllantirish metodikasi. Toshkent, 2017.
6. G'ulomov A., Ne'matov H. O'zbek tili ta'limi metodikasi. Toshkent, O'qituvchi, 2015.
7. Abdullayeva N. Boshlang'ich sinflarda ona tili darslarida imlo ustida ishlash. Toshkent, 2019.
8. Karimova D. Yozma nutqni rivojlantirish va tahrir ko'nikmalarini shakllantirish. Toshkent, 2020.